

УДК 811.111.2

Марина МЕНЧУК

ТЕКСТОТВІРНІ КАТЕГОРІЇ ПРОСПЕКЦІЇ ТА РЕТРОСПЕКЦІЇ У ТЕКСТІ

У статті проаналізовано текстові категорії проспекції та ретроспекції. Визначено їх види. На базі рівневого підходу розглянуто проспективні відношення у мові.

Ключові слова: проспекція, ретроспекція, текстова категорія, простір, час, сюжетна лінія, автор.

Художній текст постійно є об'єктом дослідження багатьох лінгвістів. Багато праць присвячено виокремленню та опису категорій художнього тексту у структурному, семантичному, а також комунікативному аспектах, а саме праці Н. Д. Арутюнової, І. Р. Гальперіна, Г. О. Золотової, М. П. Котюрової, В. А. Кухаренко, О. П. Воробйової, З. Я. Тураєвої, О. О. Селіванової.

Особливу увагу для вивчення художнього тексту приділяють фундаментальним категоріям простору й часу як онтологічним сутностям, які відображають форми буття речей і явищ. Завдяки простору маємо уяву про розмір матеріальних об'єктів, а також їх взаємне розташування, а час виявляє себе тривалість існування та послідовність явищ і подій у різних аспектах – семантичному, прагматичному та когнітивному. Дослідженням часу та простору присвячено праці А. В. Алфєрової, Ф. С. Бацевича, О. П. Воробйової, О. В. Падучевої.

Текст – це не хаотичне нагромадження одиниць різних мовних рівнів, а впорядкована система, в котрій все взаємопов'язано та взаємообумовлено. Однак, це ще зовсім не означає, що текст являє собою неподільний моноліт. [4, с. 70].

З одного боку текст є неоднорідним: у ньому розгортаються різні сюжетні лінії, перехрещуються теми, змінюються точки зору, вводяться різні стилеві засоби – текст розрихлюється, тобто домінують центр об'їжні сили. З іншого боку все це підпорядковано виконанню єдиної глобальної мети; розкидані по тексту відрізки поєднуються однією темою та/чи одним персонажем, одним просторово-часовим континуумом, тобто сили які направлені до

центру. Наявність цих двох протилежно направлених сил пояснюється онтологічно-притаманною тексту невідповідністю між його розгортанням, яке носить лінійний характер, та дійсністю, яка багатомірна. Описати дії, які відбуваються одночасно, можливо лише послідовно переходячи від одного до другого: автор ніби то кидає одне і розпочинає інше, використовуючи звичні сигнали одночасності «at the same time», «and yet». [4, с 72]

Основною сила, яка йде до центру, яка у більшій мірі відповідає за зв'язність художнього тексту – це послідовне розгортання сюжету. Дифузність сюжету, яка відображається у рихлості структури, навпаки сприяє активізації відцентрованих сил. Основним засобом їх придушення та забезпечення когезії є повтор. Не випадково модерністська проза ХХ століття, в якій хаотичність художньої структури носить світоглядний ціле направлений характер та призвана відобразити хаос буття, містить у собі достатньо повторів. Не даючи розповіді пройти вперед, вони не дають їх розсипатися, повертаючи читача до предметного викладення.

Саме нерозривна боротьба цих сил найбільш чітко проявляється у категоріях проспекції та ретроспекції [4, с. 72], тобто у катафоричній, тій що рухається вперед, чи анафоричній, тій що рухається назад, направленості розвитку подій сюжету. Як правило, художній світ відображає поступальний хід розвитку світу реального, тобто можна стверджувати про переважання катафоричної організації сюжету. Нерідко має місце і проспекція у вузькому смислі – передбачення майбутніх подій, забігання вперед (flash-forward) та ретроспекція – повернення до подій, які відбулися у минулому (flash-back). Як одне, так і інше порушують просторово-часовий континуум, розривають безпосередньо змістовний зв'язок двох контактних висловлювань. Але при цьому, саме завдяки добре підібраній когезії, до тексту органічно інтегрується фрагмент, який утворює формально-змістовний міст з подальшим чи минулим викладенням.

Головним сигналом передбачуваної проспекції є зміна граматичного часу – він переходить у майбутнє. Додатково використовуються і лексичні вказівники такі як «потім», «ще не раз», «it will be not once that», «much later» та ін.

У зв'язку з тим, що до проспекції потрапляє інформація, котра буде більш повно викладена у подальшому, проспективні фрагменти зазвичай невеликі за об'ємом, і тому повернення до перерваного континууму не є складним для читача [4, с. 73]. Якщо ж говорити про віршовані тексти, то це може бути лише одна репліка, або навіть натяк.

Часто проспекція взагалі не містить відомостей про те, що буде відбуватися далі і виступає у якості інтенсифікатора уваги читача, направляючи його інтерес та збільшуючи зацікавленість у сюжеті.

Ретроспекція, на відміну від проспекції, може надовго відвести дію з сюжетного теперішнього часу. Є багато торів та віршів у котрих сюжетне теперішнє слугує лише рамкою для розповіді-спогаду.

Без ретроспекції немає практично жодного художнього тексту. Її форми та протяжність змінюються, але сигнали за допомогою котрих вона вводиться (слова, котрі входять до тематичної групи «пам'ять, спогади»; граматичного часу *Past Perfect*; прислівників місця та часу «тоді», «там») та функції зберігаються [4, с. 73].

Різноспрямовані у часовому та змістовому відношенні проспекція та ретроспекція мають і спільні характеристики. Обидві категорії пов'язані з частковим смисловим повтором: спочатку інформація постає у згорнутому вигляді, а потім вона розгортається. Обидві виконують функцію наповнення теперішнього і розриваючи його єдність, одночасно організують його поєднання з минулим та майбутнім, обидві сприяють створенню у тексті основних змістовних універсалій тексту часу та простору.

Відображення часу у художньому тексті характеризується цікавими закономірностями: розгорнута система англійських граматичних часів дозволяє зменшити кількість темпоральних маркерів у тексті. Вказана на власне час дія зазвичай займає у тексті мінімальне місце (*at noon, in summer*). Детальний опис часу, котрий розпочинається темпоральним сигналом, відразу переходять до опису дій людини. Художній час окремо від суб'єкта, що в ньому знаходиться не існує. Опис часу – це завжди опис людини у часі.

Фрагменти часу, у котрих на одиницю часу припадає багато подій ми сприймаємо як динамічні і навпаки. Іншими словами, час присутній у творі постійно, він сприймається персонажами всередині своєї художньої дійсності, і читачами, але через призму героїв. Феномену часу у його відношенні до буття, до особистості, до художнього твору присвячено багато філософських, психологічних та лінгвістичних досліджень [4, с. 75].

Основною функцією проспекції в тексті є інформативність. Проспекція змінює характер співвідношення між змістовно-фактуальною, змістовно-концептуальною та підтекстовою інформацією та формує спектр читацького очікування. Саме створення та порушення спектру очікування надає тексту інформативну насиченість.

Однак в цілому у будь-якому віршованому творі, незалежно від автора, часу написання та літературної течії, реалізується ефект ошуканого очікування. Автор декілька разів направляє сприйняття читача по тому чи іншому шляху, але кожного разу читацький горизонт очікування порушується.

Часто категорія проспекції починає формуватися ще до читання тексту. Великою інформативністю можуть володіти заголовки та епіграфи, які виступають нарівні з іменем автора тексту, як певні сигнали, які формують дотекстову та перед текстову проспекцію.

Проспекція – це один з прийомів оповіді, котрий дає читачеві можливість чіткіше уявити собі зв'язок, обумовленість подій та епізодів. Знаючи, що відбуватиметься у майбутньому, він глибше проникає до змістовно-концептуальної інформації, оскільки теперішнє постає перед ним дещо іншому плані.

В останні десятиліття у зв'язку з переорієнтацією мовознавства зі структурною парадигмою на комунікативно-функціональну та розвитком лінгвістики та стилістики тексту збільшилася зацікавленість вчених до вивчення текстових категорій та до виявлення їх типологічних характеристик. Дана обставина дозволила по іншому трактувати специфіку тексту, а також виокремити категорії, коті отримали назву функціональних семантично-стилістичних категорій, або ФССК [2].

Ці категорії відображають саме функціонування мови у зовнішньому середовищі та характеризують специфіку та

стилістично-мовну системність окремих функціональних стилів. Завдяки дослідникам висвітлення вже отримали функціонально-стильова інтерпретація категорії діалогічності, суб'єктності, акцентності, оцінки, логічності.

Очевидно, що проспекція та ретроспекція являють собою системи мовних та мовленнєвих засобів, кожна з котрих виконує у мові єдину функцію, яке є специфічною саме для віршованих текстів – повертати чи попереджувати концептуально та комунікативно важливі, на думку автора тексту, його змістовні частини, які відносяться до інформації, яка ще буде чи до тієї, яка вже була проголошена у творі, тобто до змістовно-концептуальної, тобто висловлювати думку «старої» чи «нової інформації», а в цілому – проспективно-ретроспективний характер комунікативно-пізнавальної функції віршованого твору. Саме це і виявляє цільову специфіку категорії проспекції та ретроспекції в тексті. Саме ця ознака – зв'язок між мовними (навіть різнорівневими) одиницями на текстовій площині – покладена до основи виокремлення функціонально семантико-стилістичних категорій. Саме ним і володіють категорії проспекції та ретроспекції, які утворюють особливу функціональну семантико-стилістичну категорію.

Можна стверджувати, що визначення проспекції та ретроспекції як ФССК, очевидно, вимагає їх неоднозначну стилістичну реалізацію (як і функціонально-семантичне наповнення) в різноманітних функціональних стилях. Категорії проспекції та ретроспекції проявляються у будь-якому мовленнєвому різновиді, але кожна з них відрізняється своїм змістом, переслідує свої комунікативні цілі, виконує особливі функції. І саме спроба дослідити проспекцію та ретроспекцію на матеріалі віршованих текстів дозволить виявити функціонально-стильову специфіку цих категорій (необхідно нагадати, що раніше дослідження категорії проспекції та категорії ретроспекції проводились головним чином в межах художньої комунікації, а не на віршованих творах).

Художнє мислення є специфічним способом пізнання дійсності. Специфіка художнього мислення головним чином полягає у відображенні дійсності у свідомості суб'єкта, являючи «метальний відбиток, суб'єктивний образ об'єктивної дійсності» [3, с. 23].

В художніх творах вихід у позатекстову реальність здійснюється у скритій, завуальованій формі, фрагментарно, з метою імпліцитної апеляції до читача, до його здібностей асоціативного мислення, а також виступає в якості опорних точок інтерпретаційної програми тексту, «регулюючи процеси декодування глибинних текстових смислів читачем» [5, с. 14].

Між тим загально текстовий характер категорії проспекції та категорії ретроспекції проявляється, наприклад, у тому, що зближується перервність (дисконтинуум) викладення. Котрий переслідує різні цілі та обумовлений різними екстралінгвістичними мотивами. Ми є прихильниками думки видатного дослідника І. Р. Гальперіна: «текст великого об'єму, який розгортається у просторі і часі, не завжди дотримується чіткої послідовності у викладенні фактів, подій, дійсності» [1, с. 44]. Ретроспективні та проспективні посилання, які порушують реальний плин подій, як ознака зрушення пластів часу, є одним із засобів когезії (зв'язності) художнього тексту. Поєднуючи між собою різноманітні лінії оповіді, вони відсилають читача до попередніх подій або подій, які ще тільки відбудуться, формуючи тим самим «горизонт очікування». Саме завдяки цим категоріям здійснюється процес пізнання зв'язку просторових і часових відношень у творі.

Інакше кажучи, категорія проспекції та ретроспекції художньому тексті здійснює зв'язок подій на фоні загальної авторської оповіді, приймають участь у розкритті глибинних часових пластів тексту, перетворюючи головну тему розповіді у поліфонічну багаторівневість твору. Крім того, у випадку актуалізації хронотоп (часовий і просторовий зв'язок) стає емоційно-смысловим центром, який отримує особливе емоційно-естетичне завдання. Таким чином, категорія проспекції та категорія ретроспекції, як правило, приймають участь у створенні сюжетної специфіки художнього тексту.

Матеріал для дослідження дає нам можливість зробити висновок, що категорії проспекції та ретроспекції необхідно віднести до якихось периферійних категорій (як інколи вважають), а до основних, фундаментально важливих для кожного твору (який у своєму смысловому навантаженні несе щось нове для читача) текстотвірних категорій. Важливість цих категорій, на наш погляд, ще й у тому, що вони експлікують у тексті пізнавальний процес

автора та комунікативний процес, тобто за урахування автором адресата у процесі пізнання цілого твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальперин И.Р. Ретроспекция и проспекция в тексте/ Филологические науки. М., 1980. № 5. С. 44-52.
2. Кожина М.Н. О функциональных семантико-стилистических категориях текста / Филологические науки. М., 1987. № 2. С. 35-41.
3. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации: автореф... канд. филол. наук. Одесса, 1991. 23 с.
4. Кухаренко В.А. Интерпритация текста: Учебное пособие для студентов пед. Институтов по спец. № 2103 «Иностр. Яз.». – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
5. Романова Н.Л. Языковые средства выражения адресованности в научном и художественном текстах (на материалах немецкого языка): автореф... канд. филол. наук. С.-Петербург, 1996. 23 с.

М. МЕНЧУК

ТЕКСТООБРАЗУЮЩИЕ КАТЕГОРИИ ПРОСПЕКЦИИ И РЕТРОСПЕКЦИИ В ТЕКСТЕ

В статье проанализированы текстовые категории проспекцию и ретроспекции. Определены их виды. На базе уровневого подхода рассмотрены перспективные отношения в языке.

Ключевые слова: проспекция, ретроспекция, текстовая категория, пространство, время, сюжетная линия, автор.

М. MENCHUK

TEXT-FORMING CATEGORIES OF PROSPECTION AND RETROSPECTION IN TEXT

The article analyzes the text categories *prospektsiyi* and *retrospection*. Determined to species. In a tiered approach, in the language prospective relationship.

Key words: flash-forward, flash-back, text categories, space, time, storyline writer.

УДК: 398:81'373.7(477) (045)

Ганна ОНУФРІЙЧУК

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК СТАЛИХ МОВНИХ ОДИНИЦЬ

У статті описано та досліджено внутрішню форму фразеологічних одиниць української мови на основі народного мовлення, що в подальшому сприятиме опрацюванню теорії мовної одиниці в цілому. Також вказано на значення внутрішньої форми при з'ясуванні семантики деяких фразеологічних одиниць української мови.

Ключові слова: фразеологізм, фразеологічна одиниця, етнофразеологізм, внутрішня форма, етнокультурний знак, семантика фразеологізму, паремія.

Актуальність теми вбачаємо в потребі опису та дослідження внутрішньої форми фразеологізму, що в подальшому сприятиме опрацюванню теорії мовної одиниці в цілому. Адже саме внутрішня форма фразеологізму допомагає з'ясувати семантику деяких одиниць нашої мови.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні внутрішньої форми фразеологічних одиниць української мови (передусім народного мовлення).

Предметом дослідження виступають стійкі мовні вислови як своєрідні показники високої культури мовлення та духовної культури нації.

Впродовж багатьох років фразеологія української мови залишається тим багатим мовним матеріалом, до якого повсякчас звертаються дослідники у пошуках глибинних знань про світ, про людину в ньому, про тісний зв'язок фразеологічної одиниці з народними звичаями та повір'ями. Їх вивчають як унікальні за структурою одиниці мови, як засіб збереження цінних відомостей про етнокультуру, вірування, релігію в широкому розумінні, як особливості світобачення народу, як виразник психіки людини, як спосіб фіксації знань про дійсність.